

Voorkomen van watervogels op het IJsselmeer bij Waterland (deel 1)

Hans Brouwer & Remco Daalder

Inleiding

In 1977 en 1978 voerden wij in totaal 47 watervogeltellingen uit. Het geïnventariseerde gebied bestaat uit het IJsselmeer vanaf het Buiten-IJ (bij Amsterdam) tot aan Marken, de Gouwzee en de langs de Waterlandse zeedijk liggende binnenbraken (Kinselmeer, Barnegat, Uitdammer die, Oosterpoel, Zuidelijke binnenbraak, Binnenbraak en Poel) - zie figuur 1. Verder werden ook alle watervogels geteld die zich bevonden op de weilanden langs de Waterlandse zeedijk en de weilanden van Marken. De Volendammerdijk, een kort dijkstukje vanaf Marken, kon echter, in verband met de beschikbare tijd niet in het traject worden opgenomen.

De laatste jaren staat dit deel van het IJsselmeer in ruime mate bij natuurbeschermers in de belangstelling. Immers, juist dit stuk IJsselmeer staat op de nominatie de toekomstige Markerwaard te worden. Om een belangrijk wapen in de strijd tegen inpoldering te hebben is het belangrijk zoveel mogelijk informatie te verzamelen betreffende de natuurlijke waarde van dit gebied. Vandaar dat hier de laatste jaren op grote schaal aan biologisch onderzoek wordt gedaan.

Wat de vogels betreft is het al geruime tijd bekend dat dit gebied, vooral wat betreft de overwinterende watervogels, van internationale importantie is (zie o.a. Van der Wal 1976a).

Dit artikel vult de reeds verschenen rapporten en artikelen op enige belangrijke punten aan en brengt ook nieuwe feiten aan het licht. Dank zij het feit dat hier het hele jaar door werd geteld en niet enkel in het zogenaamde 'waterwildseizoen' krijgt men een volledig beeld van het voorkomen van de verschillende watervogelsoorten het hele jaar door.



Figuur 1. Het geïnventariseerde gebied.

In dit artikel zal voornamelijk uitgegaan worden van de gegevens verkregen in 1978, terwijl het verslag van 1977 als literatuur wordt gebruikt.

In 1978 werden in totaal 23 tellingen uitgevoerd, 2 in elke maand, behalve oktober; toen werd er slechts één keer geteld. Daarnaast werd op 5 november zeer nauwkeurig alle watervogels op en rond Marken geteld. En in de lente werd het gebied regelmatig 's avonds bezocht in verband met futeninventarisaties. In 1978 deden extreme weersomstandigheden zich voor op 19 februari, toen het IJsselmeer en de binnenbraken vrijwel geheel dichtgevroren lagen. Ook op 26 december lag er veel ijs, maar die dag waren er meer wakken, vooral in de binnenbraken. Extreem harde wind kwam alleen voor op 18 november (ZW, 7 à 8 Beaufort).

BESPREKING PER SOORT

Fuut

In de eerste twee maanden van het jaar werden vrij hoge aantallen Futen in Waterland geteld. Op 4 januari waren er 139 exx. en op 4 februari 91 exx. aanwezig. Een vorstperiode omstreeks half februari veroorzaakte een scherpe daling van de aantallen Futen, doordat het IJsselmeer grotendeels dichtvroor. Na de vorst, op 5 maart, werden 40 exx. geteld waarvan 9 binnendijks.

Het binnendijks voorkomen van dergelijke aantallen Futen duidt in Waterland op het in aantocht zijn van het broedseizoen. De binnendijkse plassen zijn tamelijk ongeschikt als foerageerterrein en in het winterhalfjaar zijn dan ook vrijwel alle Futen buitendijks aanwezig. Slechts op 21 januari, 4 februari en 13 november werden Futen binnendijks aangetroffen en dan nog maar 1 of 2 exx.

Begin maart werd er weer druk gebalst op het IJsselmeer en in mindere mate op de binnenbraken. In de tweede helft van maart en in de maanden april, mei, juni en juli hielden zich relatief hoge aantallen Futen binnendijks op (bijvoorbeeld 13 mei 60 exx.). In deze maanden waren buiten de broedvogels nog andere Futen op de binnenbraken aanwezig en ook zagen we regelmatig Futen op plaatsen waar ze niet tot broeden kwamen, zoals de Oosterpoel, waar tevens druk werd gebalst.

Vermeldenswaard is nog een waarneming van 2 mei. Bij een avondtelling werden toen maar liefst 61 Futen op de binnenbraken aangetroffen, zodat valt aan te nemen dat deze braken in de zomer ook de functie van slaappleats vervullen.

Ook buitendijks waren in de zomer nog Futen aanwezig, meestal aaneengesloten tot groepjes van een tiental exx. Op 4 augustus constateerden we dat er, op de broedvogels met kleine jongen na, geen Futen meer binnendijks aanwezig waren. Het totale aantal bleek echter inmiddels flink gestegen, van ca. 100 exx. in juni-juli tot 143 exx.

Van augustus tot half november bleven de aantallen hoog, met als maandmaxima 455 exx. op 23 augustus, 430 op 9 september, 498 op 16 oktober en 636 op 13 november. Binnendijks bleven er steeds minder Futen over. Maar buitendijks vormden ze grote aaneengesloten troepen, vooral op rustige plaatsen als de Gouwzee (23 aug: 250 exx.), de inham ten oosten van de verbindingdijk tussen Marken

en het vaste land, vlakbij Marken (regelmatig 150-180 exx.) en ten oosten van de Volendammerdijk (Marken), waar op 13 november 270 exx. werden aangetroffen.

De aantallen in het najaar lagen dus veel hoger dan die in het voorjaar. De grote troepen maakten vaak de indruk van ruitroepen. Ze werden waarschijnlijk gevormd door zowel broedvogels uit ons eigen land als ook Scandinavische broedvogels (W.F. Alleyn c.s. 1971; J.J. Vlug 1976).

Werden er op 13 nov. nog 636 exx. geteld, op 18 nov. waren er nog slechts 115 exx. aanwezig en op 3 dec. nog maar 9 exx. Het aantal daalt dus zeer snel.

Het aantal broedgevallen van de Fuut in Waterland schommelt van jaar tot jaar zeer sterk. In 1977 werden 17 broedgevallen (van 13 broedparen) geteld en in 1978 29 (van 26 broedparen). In 1978 broedden 10 paar buitendijkse en 16 paar binnendijkse, waarbij de buitendijkse paren gemiddeld een iets hoger aantal jongen grootbrachten dan de binnendijkse paren.

Het aantalsverloop in 1977 verschilt van 1978 vooral in het najaar. De grote aantalsstijging vond in 1977 pas in september plaats (1978 in augustus) en de top lag met 280 exx. ook in september (1978 in november en 636 exx.), waarna de aantallen daalden.

In het najaar van 1978 waren hier dus veel meer Futen aanwezig dan in het najaar van 1977.

Kuifduiker

Op 18 november namen we één exemplaar in de Gouwzee waar. Het betrof een Kuifduiker in winterkleed.

Geoorde Fuut

Twee Geoorde Futen werden op 13 mei ter hoogte van het Barnegat geteld, zij zwommen in gezelschap van een groepje van ongeveer 10 Futen.

Dodaars

In 1978 werd de Dodaars in totaal op 7 telingen waargenomen. Hierbij werden slechts 1-3 exx. gezien en in totaal 13 exx. Vijf waarnemingen hadden betrekking op de tweede helft van het jaar. Zij werden zowel binnendijks (Poel, Marken) als buitendijks (Gouwzee, Buiten-IJ) waargenomen.

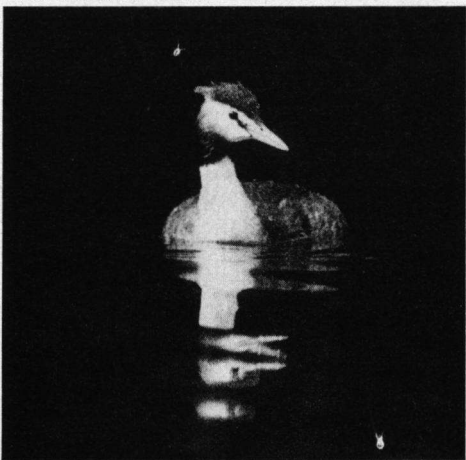
In de maanden augustus t/m juni werden geen Dodaarzen gezien.

Aalscholver

Al in 1977 gebruikten we voor deze soort een afwijkende telmethode. De methode die we toen gebruikten (Brouwer & Daalder 1978) hebben wij dit jaar verijnd, zodat de aantallen nu in de juiste orde van grootte zullen zijn. De aantallen van 1977 moeten echter als minima worden beschouwd.

Om dubbeltellingen te voorkomen splitsten we de waargenomen Aalscholers in drie categorieën;

Het aantal broedgevallen van de Fuut in Waterland schommelt van jaar tot jaar zeer sterk.
Foto: Erik-Jan Ouwerkerk.



- I: foeragerende Aalscholvers,
- II: richting broedgebied (zuid) vliegende Aalscholvers,
- III: naar het foerageergebied vliegende Aalscholvers.

De aantallen van categorie I en II werden opgeteld en vergeleken met de aantallen naar het voedselgebied vliegende Aalscholvers (categorie III). Het hoogste aantal werd als totaal beschouwd.

Van januari tot maart worden de Aalscholvers voornamelijk in het Buiten-IJ waargenomen. In maart beginnen de aantallen snel te stijgen tot juni. Daarna dalen ze weer hard en vanaf augustus zijn er meestal nog maar enkele, hooguit enige tientallen Aalscholvers aanwezig. Deze worden dan voornamelijk in het Buiten-IJ waargenomen, waar enige zullen blijven overwinteren.

Dit jaar viel het jaarmaximum op 27 mei toen een groep van 1400 exx. aanvankelijk bij het Kinselmeer werd geconstateerd, maar later ook werd gezien op het IJsselmeer bij Marken. Dergelijke foerageertroepen (meestal bestaande uit enige honderden exx.) werden voornamelijk gezien in de maanden maart tot en met mei. Deze concentraties bevonden zich dan op het IJsselmeer ter hoogte van het Kinselmeer en in de Gouwe. Vanaf juni zagen we nog maar één keer een grote foerageertroep en wel één van 800 exx. op 10 juli. De op de andere data in juli en augustus getelde aantallen werden voornamelijk in de vorm van voedselvluchten waargenomen.

Deze voedselvluchten zagen we verder uit de kust dan in de vorige drie maanden; veelal werden ze pas aan de noordkant van Marken opgemerkt.

Deze waarnemingen indiceren al dat vanaf half juni steeds meer Aalscholvers verder op het IJsselmeer gaan vissen (Beintema & Weyland 1974).

Over het algemeen was het aantalsverloop in

1977 gelijk aan dat van 1978. Ook toen daalden de aantallen hard na half juni. In 1977 werden er alleen minder exemplaren waargenomen. Het maximum van 548 exx. is, ondanks een verschil in telmethodes, vergeleken met 1978 (één keer 1400 en twee keer ± 950 exx.) bijzonder laag.

Wilde Eend

Deze soort telden we in 1978 voor het eerst mee. De aantallen van de Wilde Eend vertoonden op korte termijn sterke schommelingen, dat waarschijnlijk te wijten valt aan "uitwisseling" van de eenden op het teltraject met die in het eendenrijke achterland. Op lange termijn wordt wel een structuur zichtbaar. Tot begin juni bleef het aantal Wilde Eenden vrij constant; maandmaxima lagen tussen 343 exx. (21 jan.) en 264 exx. (8 juni). In maart werd dus geen aantalsdaling waargenomen, die plaats zou moeten vinden door vertrek naar de broedgebieden (Van den Bergh, Schäffner & Smit 1978; Van der Wal 1976a en 1978).

Na juni daalden de aantallen tot een minimum van 113 exx., eind juli. Daarna werd een stijging ingezet tot in november het jaarmaximum van 398 exx. werd bereikt. Hierna zakte het aantal nog iets.

In het winterhalfjaar was Marken voor de Wilde Eend een zeer belangrijke plaats. In die periode werd namelijk vaak een groot deel van de totale hoeveelheid op de weilanden van dit eiland aangetroffen. Zo werden op 19 februari ruim 80% van de 254 eenden op Marken geteld, op 13 nov. 40% van de 398, op 18 nov. 58% van de 262 en op 3 dec. 56% van de 331 exx.

Zomers was de betekenis van Marken geringer: op 23 aug. 24% van het totaal, 13 mei 25% en 27 mei 35%.

In die periode waren de eenden vooral op het IJsselmeer aanwezig en werden de aantallen vooral gevormd door groepen ruiende $\delta\delta$ en $q\bar{q}$ met jongen. De ruitroepjes waren zelden groter dan 20-30 exx., maar op 8 juni telden we een groep van 67 $\delta\delta$ in de Binnenbraak.

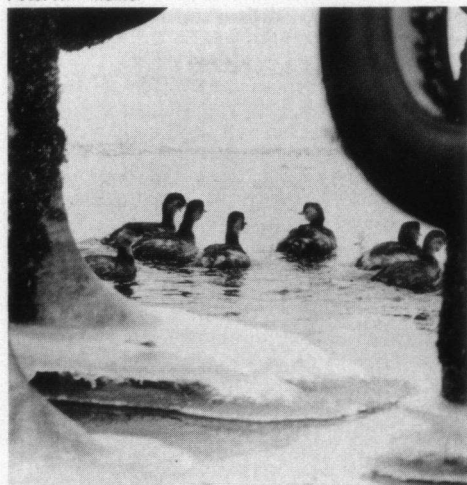
In de herfst waren ook vele eenden aan de voet van de IJsselmeerdijk, van de IJdoorn tot Uitdam, aanwezig. In de eerste maanden van het jaar waren er relatief weinig eenden op het IJsselmeer, de meeste hielden zich in de weilanden op.

Wintertaling

Wintertalingen waren in 1978 alleen van eind april tot begin augustus niet aanwezig. De aantallen waren echter laag. De meeste exemplaren zagen we in de maanden augustus en oktober, maar ook toen steeg het aantal niet boven de 27 exx. (23 aug.) uit. In die maanden waren soms relatief hoge aantallen Wintertalingen aanwezig in de rietplas van de polder IJdoorn (zoals 9 sept. 18 exx.; 16 okt. 23 exx.). Verder waren de talingen vaak binnendijs aanwezig, in drassige weilanden of binnenbraken. Rond Marken werden slechts relatief weinig talingen aangetroffen.

Dodaarsjes in de winter.

Foto: Wim Mullié.



Krakeend

De Krakeend was in 1978 een veel regelmatigere verschijning dan in 1977. In 1977 werd hij slechts vanaf eind september regelmatig waargenomen en in de maanden januari, februari, juli en augustus was hij zelfs totaal afwezig.

In 1978 echter waren de Krakeenden slechts van half juni tot begin augustus afwezig. Met uitzondering van 26 december werden ze de rest van het jaar op iedere telling gezien.

In de eerste helft van 1978 waren de aantallen 'krakkers' laag, het maximum van 24 maart is 20 exx. Verdere uitschieters waren 19 februari (17 exx.) en 29 april (16 exx.). In deze tijd vertoonden de Krakeenden vooral een voorkeur voor de aan beide zijden door water omgeven verbindingdijk van Marken. Ook waren ze regelmatig te zien bij Marken zelf, rondom de polder IJdoorn en vanaf eind april ook in de Gouwzee.

Op 21 januari zagen we een exemplaar in het Kinselmeer en vanaf april waren ook regelmatig 1 tot 2 exx. In de andere binnenbraken aanwezig. In de tweede helft van 1978 verschilde het voorkomen van de Krakeend in Waterland nogal wat van dat in de eerste helft.

Van begin augustus tot 16 oktober werden vrij grote aantallen gezien in de rietplas van polder IJdoorn, waar ze in de eerste helft van het jaar ontbraken. Wellicht had dit iets te maken met de nasleep van de ruiperiode. Er waren daar bijvoorbeeld op 9 september 30 exx. en op 23 augustus 27 exx.

Pas op 9 september waren er weer een paar langs de verbindingdijk gezien. Na deze datum werden ze hier nóg wel gezien, maar ze

vertoonden lang niet zo'n voorkeur voor deze plek als in de eerste helft van het jaar.

In oktober en november werd verscheidene malen geconstateerd dat veel krakkers zich ophielden tussen de Wilde Eenden en Meerkoeten, aan de voet van de IJsselmeerdijk, van polder IJdoorn tot aan Uitdam. Ook waren er nogal wat exx. aanwezig rond Marken.

Verder is de waarneming van 13 november vermeldenswaard; 12 exx. werden in het Kinselmeer aangetroffen. En ook het relatief hoge aantal Krakeenden dat aanwezig was op 3 december n.l. 87 exx. Verder werden er op 24 september 27 exx. en op 13 november 42 exx. geteld.

De aantallen in het najaar liggen dus hoger dan die in het voorjaar. Op dagen met lichte vorst (en de grond dus bevroren) werd een grote foerageeractiviteit aangetroffen. Op 19 februari waren alle 17 getelde Krakeenden druk bezig met voedsel zoeken, 13 exx. zaten bij elkaar in polder IJdoorn. Op 3 december was er ook sprake van lichte vorst en op die dag telden we in totaal 34 druk foeragerende 'krakkers' op de weilanden van Marken. Een zelfde verschijnsel werd reeds gerapporteerd bij Smienten (Rozemeyer 1978).

Op 26 december, ook een dag met lichte vorst, waren er geen 'krakkers' aanwezig.

Smient

In september worden de eerste Smienten waargenomen; de aantallen stijgen dan nog niet zo erg hard, want pas in november of zelfs december worden meer dan 1000 exx. geteld.

In dit gebied worden de grootste aantallen in de wintermaanden aangetroffen.

Verder waren er vaak Wintertalingen binnendijks aanwezig, op drassige weilanden of binnenbraken. Foto: Frits van Daalen.





Binnendijs worden Smintenten in bijna alle binnenbraken aangetroffen. December 1978.

Foto: Frits van Daalen.

Een massale wegtrek vindt in april plaats. In drie weken tijd dalen de aantallen dan van ± 2000 tot ± 400 . Van die paar honderd blijven er dan al gauw slechts enkele over. In de maanden juni, juli en augustus ontbreken de Smintenten geheel in Waterland.

Tijdens vorstperiodes, waarbij het binnen- en buitendijkse water gedeeltelijk bevroren is, noteren we de maximum aantallen (zie ook Korf & Tanger 1978). In februari van dit jaar waren dat 6282 exx. en in december 4240 exx. De aantallen van 26 december kunnen echter te laag zijn. Ver uit de kust verblijvende compacte troepen eenden konden n.l. niet met zekerheid worden gedetermineerd. Aangezien wij de zelfde dag dergelijk gevormde troepen als Smintenten determineerden lijkt het ons zeer goed mogelijk dat het ook hier om Smintenten gaat. Wij besloten toch deze ongedetermineerde eenden (500 exx. IJsselmeer tussen Amsterdam en IJdam en 2000 exx. Gouwzee) niet bij het totaal aantal te noteren!

Buitendijks worden belangrijke concentraties in de vorm van slaaptroepen gevonden op het IJsselmeer van de polder IJdoorn tot en met het Kinselmeer, waarvan de meeste ter hoogte van deze binnenbraak, en in de Gouwzee. Ter hoogte van het Kinselmeer betreft het meestal een paar honderd exemplaren maar een enkele keer worden hier veel hogere aantallen geconstateerd (4-2:120 exx.). De oevers van de Gouwzee (vaak de Oostoever) bevatten veelal grote troepen, de aantallen liggen hier in de orde van 1500 à 2500 exx. (zie ook Korf & Tanger 1978). Op Marken worden meestal enige honderden Smintenten genoteerd. Deze bevinden zich dan aan de voet van de Volendammerdijk en aan de zuidkant

(dat wil zeggen tussen de vuurtoren en de autoweg).

Binnendijs worden Smintenten in bijna alle binnenbraken aangetroffen. Alleen in de plas van polder IJdoorn, het Uitdammer die en de Poel zagen wij ze nooit.

Slechts enige binnenbraken zijn van groot belang voor de Smient. In de eerste plaats het Kinselmeer, waar geregeld zo'n 1500 exx. worden geteld, en de Oosterpoel, met troepen tot 1000 exx. Verder komen ze voor in de aan de Gouwzee liggende Binnenbraak en Zuidelijke Binnenbraak, die beide goed zijn voor zo'n 200 à 250 exx. Dan wordt binnendijs in de weide aan de zuidkant van Marken vaak een foerageertroep van ± 200 exx. gevonden. Geregeld wordt zo meer dan 40% van het totaal aantal Smintenten binnendijs aangetroffen.

Behalve de troep op Marken wordt het foerageren geconstateerd dicht bij de binnenbraken; bij het Kinselmeer en op de graslanden tussen de Oosterpoel, de Zuidelijke Binnenbraak en de Binnenbraak. Meestal betreft het zo'n 30% van de binnendijkse verblijvende Smintenten.

Tijdens de vorstperiode van februari (19-2) constateerden we echter ook in het binnenland foerageertroepen. Het betrof een groep van 500 exx. in de polder de Belmer en ± 1500 exx. langs de Poppendammer gouw. Deze aantallen zijn niet (!!) in de telling opgenomen.

Op 3 december namen we een uitzonderlijk hoge foerageeractiviteit van 100% van het totaal aantal Smintenten waar. Deze dag was er één met temperaturen van om en bij het vriespunt terwijl 's nachts een lichte vorst werd genoteerd. Op dergelijke dagen werd ook in

het Wormer- en IJsperveld overdag een verhoogde foerageeractiviteit waargenomen (Rozemeyer 1978).

Een uitzonderlijk grote foerageertroep van 900 exx. werd bij de Oosterpoel opgemerkt; 200 exx. foerageerden bij de Binnenbraak en zo'n 100 exx. aan de voet van de Volendammerdijk. Aan de zuidkant van Marken werd nu een troep van ± 500 exx. geteld, terwijl normaal hier zo'n 200 exx. voedsel zoeken.

Op 26 december constateerden we haast geen foerageeractiviteit. De meeste Smienten telden we in compacte troepen op het ijs van de, nog niet geheel dichtgevroren, binnenbraken en het IJsselmeer. In het Kinselmeer 1550 exx., waarvan ongeveer de helft in een wak, en in de Gouwzee zeker 2050 exx. op het ijs.

Slobeend

Van half april tot half mei zijn de getelde aantallen Slobeenden paartjes die zich binnendijs, in de binnenbraken of op de weilanden bij de binnenbraken, bevinden. Van half mei tot in juni treffen we praktisch alleen $\delta\delta$ op de binnenbraken aan, maar in de zomermaanden (juni, juli en augustus) zijn die alweer verdwenen (ruiperiode!). De schaarse waarnemingen uit de zomermaanden hebben dan betrekking op $q\bar{q}$, slechts één keer een q met 5 jongen (18 september 1978) in de polder IJdoorn (verdere broedgevallen vinden meer in het binnenland plaats en worden derhalve niet op ons teltraject geconstateerd).

Het IJsselmeer is voornamelijk in de trektijd voor de Slobeend van belang (Van der Wal 1976a). In oktober, november en december vinden we hier tamelijk grote aantallen. In

belde jaren troffen we het jaarmaximum in november aan. In 1977 (19-11) betrof het 151 exx. en in 1978 (13-11) 159 exx. Deze aantallen worden dan voornamelijk in de Gouwzee geteld, of in de aan de Gouwzee grenzende Binnenbraak (op 18-11-'78 alhier 44 exx.). Eén keer namen we een troep in de Zuidelijke Binnenbraak waar en wel 40 exx. op 3 december. De overwinterende aantallen zijn klein, meestal een tiental exemplaren en slechts één keer 18 exx. op 4 februari.

Krooneend

Op 15 april zagen wij een δ van deze soort op het IJsselmeer ter hoogte van het Kinselmeer, en op die zelfde dag ook nog een paartje ten oosten van de verbindingsdijk naar Marken. Op 2 mei troffen we 's avonds een slapend δ aan in het Uitdammer die.

Toppereend

Net als in 1977 was de Toppereend ook in 1978 geen algemene verschijning. In het eerste halfjaar werden slechts af en toe enkele exemplaren waargenomen, de laatste op 15 april (3 exx. binnendijs). In de tweede helft van 1978 was hun voorkomen veel regelmatig, ze hielden zich toen vrijwel uitsluitend op in dichte kuifeendtroepen bij de Volendammerdijk (ten noorden van Marken). Wegens tijdgebrek werden deze troepen niet steeds even goed op toppers afgezocht. Een nauwkeurige telling op 5 november leverde hier 18 exx. op, maar op 21 oktober waren er minstens 30 en op 3 december minstens 23 exx. aanwezig. Het is vrijwel zeker dat onze aantallen te laag zijn.

Wordt vervolgd.

Zowel in 1977 als in 1978 was de Toppereend in het geïnventariseerde geen algemene verschijning. Foto: Piet Munsterman.

